

यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय
इस्लामपुर जि.सांगली

बी.ए.भाग ३- इतिहास विभाग पेपर नं १५

मराठेकालीन राजकीय,आर्थिक आणि सामाजिक स्थिती
Polity ,Economy & Society under the Marathas

प्रा.डॉ.सौ.कल्पना राजीव मोहिते
प्रोफेसर इतिहास विभाग प्रमुख

MODULE 1- SOURCES

- घटक 1- साधने

उपघटक-

1. साधनांचे महत्त्व
2. भारतीय साधने संस्कृत, मराठा, पर्शियन
3. परकीय साधने- पोर्तुगीज आणि इंग्रजी

मराठ्यांच्या इतिहासाची साधने

मराठ्यांच्या इतिहासाचा अभ्यास करताना आपण प्रामुख्याने त्याचे दोन भाग करतो

1. **शिवशाही-** छत्रपती शिवाजी महाराज, छ.संभाजी, छ. राजाराम, महाराणी ताराबाई
2. **पेशवाई-** छत्रपती शाहूंच्या कारकिर्दीतील बाळाजी विश्वनाथ ते दुसरा बाजीराव

साधने

- साधने...ज्या बाबी गतकालीनमानवी जीवनाविषयी कोणत्या ना कोणत्या स्वरूपात माहिती देतात किंवा कोणत्याही इतिहासकालीन पुरावा देणाऱ्या वस्तूला,, बाबीला इतिहासाचे साधन मानतात
- साधन या शब्दाला पर्यायी शब्द कागदपत्र, पुरावा असा वापरतात. म्हणून कागदपत्राचे महत्त्व विशद करताना प्रा लॉजी लॉस व सिम बॉस म्हणतात की No documents no history.. इतिहासाची इमारत पुराव्याच्या म्हणजेच संदर्भ साधनावर अवलंबून असते इतिहास लेखनाचा आत्मा म्हणून साधनांना अनन्यसाधारण महत्त्व आहे . येथे आपण मराठ्यांच्या इतिहासाच्या साधनांचा विचार करणार आहोत

मराठी साधने

---

1. **बखर वांगमय-** सभासद बखर, 91 कलमी बखर, चिटणीस बखर, चित्रगुप्ताची बखर, दलपतरायाची बखर, शिवदिग्विजय बखर, मराठी साम्राज्याची छोटी बखर, शेडगावकर बखर, मोरे बखर, शिवप्रताप बखर.
2. **शकावल्या-** जेधे शकावली, शिवापुर कर देशपांडे शकावली, शिवापूर शकावली, चित्रे शकावली, हप्तकुर्सी
3. **आज्ञापत्र-** रामचंद्रपंत अमात्य महाराजांचे राजनीति शास्त्र
4. **शिवचरित्र साहित्य-** भारत इतिहास संशोधन मंडळ पुणे

मराठी साधने.....

---

5. मराठ्यांच्या इतिहासाची साधने- इतिहासाचार्य वि का राजवाडे 22 खंड
6. शिवकालीन पत्र सार संग्रह- भारत इतिहास संशोधन मंडळ पुणे 3 खंड
7. ताराबाई कालीन कागदपत्रे- डॉ. आप्पासाहेब पवार 3 खंड
8. कर्वीर रियासतिची कागदपत्रे- मा वी गुजर
9. पोवाडे व काव्य-
10. मराठ्यांच्या इतिहासाची पुरातत्वीय साधने-
किल्ले, वाडे, गडद्या, मंदिर, इतर प्रशासकीय इमारती, शिलालेख, नाणी, शस्त्रे

शिवशाहीच्या इतिहासाची साधने

- भारतीय भाषेतील साधने

संस्कृत-

1. राधा माधव विलास चंपू- काव्यग्रंथ, जयराम पिंडे –शहाजीराजे, भोसले मूळ रजपुत आहेत
2. शिवभारत- काव्यग्रंथ, कवी परमानंद, मालोजीराजे ते शिवाजी 1661
3. अनुपुराण- काव्यग्रंथ, कवी परमानंद, भोसले संभाजी
4. पर्नालपर्वत ग्रहण आख्यान- जयराम पिंडे, पन्हाळा मोहीम
5. शिवराज्याभिषेक कल्पतरू- अनिरुद्ध सरस्वती- राज्याभिषेक

संस्कृत साधने.....

- 6.राज्यव्यवहार कोश -रघुनाथ नारायण हणमंते शिवकालीन राजनीती, आर्थिक-सामाजिक स्थिती.
7. राजाराम चरितम – केशव पंडित, छ. संभाजी हत्या ते छ.राजाराम जिंजी प्रवास
8. दंडनिती प्रकरण केशव पंडित, न्यायव्यवस्था
9. विश्व गुणदर्शन- व्यंकट घावरी –समाजव्यवस्था
10. शिवकाव्य- संकर्षम संकळ कळे,, जावळी मोहीम ते शाहिस्तेखान छापा
- 11 शाहेंद्र विलास, बुधभूषण, परमानंद काव्य, इ.

पेशवेकालीन फारसी व उर्दू साधने

• फारसी साधने-	उर्दू साधने
• तारीखे इरादतखान	मासिर उल उमरा
• मीराते अहमदी	तारीखे राहत अफजा
• सियार उल मुतक्खरीन	खजाना अमिरा
• अखबरात	तारीख हुसेन शाही
•	शहा अल्लामा

पेशवेकालीन साधने.....

- 6. पेशवेकालीन बखरी- पानिपतची बखर थोरले, शाहू महाराजांची बखर, भाऊसाहेबांची बखर, नारायण पेशव्यांची बखर
- 7. पोवाडे लावण्या
- 8. विद्वान संशोधकांचे संशोधन कार्य
- अ. विनायक लक्ष्मण भावे   ब. दत्तात्रय बळवंत पारसनीस
- क. रियासतकार गो. स.. सरदेसाई   ड. काशिनाथ नारायण साने
- इ. वासुदेवशास्त्री वामन खरे   फ . गणेश हरी खरे

परकीय भाषेतील साधने

- इंग्रजी भाषेतील साधने
- इंग्रजांच्या वखारी सुरत राजापूर मुंबई कारवार मद्रास कलकत्ता इत्यादी ठिकाणी होत्या. घडणाऱ्या राजकीय व व्यापारी घडामोडी इंग्लंड मधील आपल्या संचालकांना कळवीत इत्यादी ठिकाणच्या सरकारी दफ्तर खान्यात कंपनीची कागदपत्रे मोठ्या प्रमाणात उपलब्ध आहेत
- लंडन येथील पब्लिक रेकॉर्ड ऑफिस व ब्रिटिश म्युझियम व बॉडलियन लायब्ररी ऑक्सफर्ड येथे जतन करून ठेवले आहेत यामध्ये The English factories in India 17 volumes and English record on Shivaji 02 volumes महत्त्वाचे आहेत
- डॉ. सुरेंद्रनाथ सेन कलकत्ता यांनी foreign biographics of Shivaji या महत्त्वाच्या ग्रंथाचे संपादन केले आहे
- याशिवाय इंग्रजांचा पत्रव्यवहार फॅक्टरी रेकॉर्ड म्हणून प्रसिद्ध आहे

पर्शियन साधने

• फारशी साधने-

इस्लामी सत्तांची राजभाषा-

नामा आणि तवारीखा

1. मासिरे आलमगिरी.. साफी मुस्तेद खान
2. तारीखे खाफीखान.. महमद हा. खापीखान
3. तारीखे दिलकुशा.. भामसेन सक्सेना
4. खुतुते शिवाजी.. पत्रसंग्रह
5. हफ्त अंजुमन.. पत्रसंग्रह
6. सवाने दखन.. मुनीम खान औरंगाबादी

1. अखबारात.. दैनंदिन घडामोडी चा वृत्तांत
2. अली नामा.. महमद नश्रुकी
3. लतफूल्ला खानाची पत्रे
4. मातबर खानाची पत्रे
5. बुसातीन उस सलातीन.. इब्राहिम झुबेरी
6. तारीख-ए-अली.. सय्यद नरुल्ला
7. फुतू हाते आलमगिरी.. ईश्वरदास नागर
8. मआसिर- ए – निजामी.. मनसाराम